

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

13337

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

דיני מוקצה (שיעור 9)

הגדרת 'כלי שמלאכתו לאיסור'

יחידה מספר 45

בשיעורים האחרונים למדנו על סוגי המוקצה שנפסק להלכה שהם מוקצים בשבת – מוקצה מחמת גופו, ומוקצה מחמת חסרון כיס. בשיעור זה נלמד על איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור. בשיעור 37 ביררנו אם הלכות כלי שמלאכתו לאיסור הם חלק מהלכות מוקצה או שמא היא גזירה העומדת בפני עצמה. בנוסף למדנו שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו (כלומר, שימוש בגוף החפץ בדרך מותרת) ומקומו (כלומר לצורך שימוש במקום בו נמצא הכלי), ורק לטלטל 'מחמה לצל', כלומר, לשמירה על החפץ, היא שנאסרה. בשיעור זה נברר אלו כלים מוגדרים ככלים שמלאכתם לאיסור, תוך שנבחן אם החקירה שלמדנו בשיעור 37 משפיעה על הגדרת הכלול באיסור. בשיעור הבא נלמד את גדרי 'צורך גופו' ו'צורך מקומו'.

איזהו כלי שמלאכתו לאיסור

במשנה נאמר שמותר לטלטל כלים שמלאכתם לאיסור לצורך גופם (השימוש בגוף החפץ לשימוש מותר). במשנה זו מפורטים מספר כלים, המשמשים תדיר למלאכות אסורות, עם דוגמאות לשימושים מותרים בהם –

משנה מסכת שבת פרק יז משנה ב

נוטל אדם קורנס לפצע בו את האגוזים וקורדום לחתוך את הדבלה מגירה לגרור בה את הגבינה מגריפה לגרוף בה את הגרוגרות את הרחת ואת המזלג לתת עליו לקטן את הכוש ואת הכרכר לתחוב בו מחט של יד ליטול בו את הקוץ ושל סקאים לפתוח בו את הדלת

חברותא שבת דף קכב עמוד ב

ב. נוטל אדם בשבת: קורנס, פטיש, - כדי לפצע לפצע בו את האגוזין. קרדום - לחתוך בו בשבת את הדבלה [קבוצת תאנים מייבשות, שמדביקין אותן ביחד]. מגירה, כעין משור, שחותך היטב דברים עבים - לגור לחתוך בה את הגבינה. מגריפה - לגרוף בה את הגרוגרות. התאנים היבשות מן החביות. ואת הרחת ואת המלגו המיועד להפוך בו את הקש - לתת עליו אוכל, ולהאכיל באמצעותו את האוכל לילד קטן. את הכוש ואת הכרכר, כלי טויה ואריגה דקים - לתחוב בו לתחוב אותם בתוך פירות רכים ולאכול אותם. מחט קטן של יד, המיועד לתפירת בגדים - ליטול בו את הקוץ שנתחב בבשרו. ומחט גדול של סקאים, שתופרים בו שקים - כדי לפתוח בו את הדלת המשנה נפסקה להלכה –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף ג

כלי שמלאכתו לאיסור, מותר לטלטלו, בין לצורך גופו, כגון קורנס של זהבים או נפחים לפצוע בו אגוזים, קורדום לחתוך בו דבילה; בין לצורך מקומו, דהיינו שצריך להשתמש במקום שהכלי מונח שם, ומותר לו ליטול משם ולהניחו באיזה מקום שירצה. אבל מחמה לצל, דהיינו שאינו צריך לטלטלו אלא מפני שירא שישבר או יגנב שם, אסור

מהמשנה והפסיקה אנו למדים שני דברים. ראשית – שהכלים הללו הם כלים שמלאכתם לאיסור, וכלולים בגזירה האוסרת לטלטל כלים שמלאכתם לאיסור. שנית – שמותר לטלטל אותם לצורך גופם או מקומם. בשיעור זה נגדיר אלו כלים כלולים בגזירה. בשיעור הבא נגדיר את היתרי הטלטול לצורך גופו או מקומו. הקורנס (פטיש), הקרדום, המגירה והמגריפה (סוגי מסור), רחת ומלג (כלים חקלאיים שנועדו לזריית התבואה), כוש כרכר ומחט (כלי טויה ואריגה ותפירה) – כולם כלים שנועדו לעשיית מלאכות האסורות מדאורייתא. עלינו לברר מהן גדרי כלי שמלאכתו לאיסור.

דברים שנאסרו מפני גזירה דרבנן

תוספות מסכת שבת דף לה עמוד ב ד"ה "והתניא"

האי דשרי לטלטל שופר, היינו לצורך גופו או לצורך מקומו, דמחמה לצל אסר ... דשופר מלאכתו לאיסור הוא

הניגון בשבת נאסר, גזירה שמא יתקן כלי שיר (ע"ע במסכת ביצה דף ל"ו ע"ב ובשו"ע סימן של"ט סעיף ג). אף על פי שזו גזירה דרבנן, ברור לבעלי התוספות שהשופר הוא כלי שמלאכתו לאיסור. כך גם הסכימו בעלי תוספות נוספים –

הגהות אשרי מסכת שבת פרק ב סימן כד

שופר אין מותר לטלטלו ואפילו לר' שמעון אלא לצורך גופו או לצורך מקומו אבל מחמה לצל או שלא יגנב לא כיון שמלאכתו לאיסור. פר"י מהרי"ח

וכך פסק הרמ"א הלכה למעשה –

הגהת הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שח סעיף ז

שופר אסור לטלטלו כי אס לצורך גופו או מקומו
מכאן הסיקו הפוסקים שגם דינם של כלים שהשימוש בהם אסור מדרבנן בלבד הוא ככל כלי שמלאכתו לאיסור –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שח ס"ק ה

מלאכתו לאיסור אף דרבנן, והעד (כלומר, ראיה לדבר) – שופר

❖ הרחבות – טלטול תפילין

ביחס לשופר יש לציין שהפסיקות הללו נפסקו במציאות בה היה מקובל להשתמש בשופר לשימושים שונים. בימינו השופר משמש להשמעת קול בלבד. בסוף השיעור הקודם למדנו שלפי פוסקים רבים, כלים שכאלה, שמלאכתם לאיסור ואין להם שימוש מותר, נחשבים מוקצה –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשע) פרק כח הערה פב

שמעתי מהגרש"ז אויערבך דבזמננו אסור לטלטל שופר גם לצורך גופו או מקומו, כי אינו עומד אלא לאיסור בלבד,

סוגים אחרים של כלים שמלאכתם לאיסור – שיטת הראב"ד

עד כה עסקנו בכלים המיועדים לעשיית פעולות שעשייתן אסורה בשבת. מהו דינם של כלים אחרים, המאפשרים את ביצוע האיסור באופנים שונים?

חידושי הרמב"ן מסכת שבת ז' קכב עמוד ב

נרות לאו מלאכתו לאיסור הוא, שאינו אלא בסיס לפתילה ושמן, ואין עושין מלאכה, ולא אמרו אלא כגון קורנס ומגירה שבהן עושין מלאכת איסור ... כ"כ הראב"ד ז"ל

❖ הרחבות – ראיית הפני יהושע לשיטת הראב"ד

כפי שראינו בשיעורים האחרונים, ה"נר" הנזכר במקורות הוא כלי המיועד להכיל חומר בעירה (בד"כ שמן) ופתילה, אותה מדליקים. אין הכוונה לנרות כעין נרות שעווה או פרפין שלנו, שהם עצמם חומר הבעירה. הראב"ד סובר שרק כלים שמשמשים לעשיית מעשה האיסור מוגדרים ככלי שמלאכתו לאיסור לעניין איסור טלטול (ונראה שהרמב"ן הסכים לדבריו). לפי שיטה זו ניתן להסיק אודות מספר סוגי כלים אחרים –

א. **חפץ המיועד להחזיק דברים שאסור לטלטלם בשבת.** לדוגמא – אסור לטלטל מעות בשבת. האם ארנק המיועד לטלטול מעות הוא כלי שמלאכתו לאיסור? מדברי הראב"ד משמע שלא, שהרי הוא אומר שהנר הוא בסיס לפתילה והשמן (האסורים בטלטול), אך אינו נחשב כלי שמלאכתו לאיסור.

ב. **כלי המסייע למלאכת האיסור.** לדוגמא – קדירות ומחבתות, המיועדים לאפשר את הבישול. הסיר והמחבת אינם מבשלים, אלא מחזיקים את האוכל המתבשל, ובלעדיהם לא ניתן לבשל את האוכל, אך הם אינם עושים את מלאכת האיסור. לכאורה הנר משמש לאותה מטרה – להכיל את השמן והפתילה ולאפשר את בעירתם. הראב"ד סובר שכלים שכאלה אינם נחשבים כלים שמלאכתם לאיסור.

ג. **כלי שהפעלתו כרוכה באיסור, אך אינו מבצע פעולה אסורה בשבת.** לדוגמא – מכשירים חשמליים שהפעלתם אסורה, אך פעולתם אינה לבצע איסור בפועל. אם נר, שמחזיק ומאפשר את המשך הפעולה האסורה, אינו כלי שמלאכתו לאיסור, קל וחומר שמאוורר, שהפעלתו אסורה, אך פעולתו אינה אסורה, אינו כלי שמלאכתו לאיסור!
ידון בסוגים הללו אחד לאחד.

חפץ המיועד להחזקת דברים האסורים בטלטול בשבת

למדנו בשיעור 43 על איסור טלטול מיטה שייחדה למעות. מהו דינו של ארנק וכדו' - חפץ המיועד להחזקת מעות, אך המעות אינן בתוכו כעת?¹ כאמור, הרמב"ן מציג את דברי הראב"ד, האומר שהנר הוא בסיס לפתילת ולשמן בלבד, ואינו כלי שמלאכתו לאיסור. לכאורה מדבריו ניתן ללמוד שאף ארנק מיועד להחזקת כסף האסור בטלטול, אך אינו כלי שמלאכתו לאיסור. ברם בעלי התוספות חלקו על כך -

הגהות אשרי² מסכת שבת פרק ג סימן כ (הגהה רביעית)

נ"ל דאסור (לטלטל מיטה המיוחדת למעות) שלא לצורך גופה ומקומה, אפילו אין עליה מעות ולא היו עליה בין השמשות, רק שייחדה למעות והניח עליה מעות אפילו בחול ... דהוה ליה מלאכתו לאיסור. ה"ג. מהרי"ח המהרי"ח חידש שגם כלי שמיועד להחזקת מוקצה מחמת גופו הוא כלי שמלאכתו לאיסור, שהרי מטרתו לטלטל מוקצה, מעשה האסור בשבת. כדבריו עולה גם בדברי התוספות (על דף ל"ו ע"א ד"ה ר"י). הרמ"א פסק כבעלי התוספות -

הגהות הרמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שי סעיף ז

אסור לטלטל כיס של מעות אף על פי שהוציא המעות ממנו מבעוד יום, אלא אם כן עשה בו מעשה שפתחו מלמטה וסלקו מן היחוד, וכן נוהגין. מיהו לצורך גופו או לצורך מקומו, מותר וכן פסק בשש"כ (מהדורה תשלט פרק כ סעיף טז).

כלי המסייע למלאכת איסור

מהו דינם של כלים שנועדו לאפשר את פעולת האיסור? לדוגמא - גפרורים וגזיה (גם אם אינה מחוברת לקרקע) הם ודאי כלים למלאכתם לאיסור. מהו דינו של מחבת? מצד אחד, הוא אינו פועל את האיסור (כמו שהגפרור והגזיה עושים). מצד שני, הוא מיועד לאפשר את הבישול. נחזור לדברי הרמב"ן -

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קכב עמוד ב

נרות לאו מלאכתו לאיסור הוא, שאינו אלא בסיס לפתילה ושמון, ואין עושין מלאכה, ולא אמרו אלא כגון קורנס ומגירה שבהן עושין מלאכת איסור ... כ"כ הראב"ד ז"ל מטרת הנר היא לסייע ולאפשר את בעירת הפתילה עד כילוי השמן. אף על פי כן, הראב"ד סובר שהנר אינו כלי שמלאכתו לאיסור, מפני שהוא רק מהווה בסיס לפעולה האסורה, ואינו הכלי שמלאכתו לאיסור עצמו.

בגמרא נאמר שמותר לטלטל את מדוכת השום (כלי שמלאכתו לאיסור) אגב השום שנמצא בו -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכג עמוד א

מדוכה, אם יש בה שום - מטלטלין אותה, ואם לאו - אין מטלטלין אותה בעל המאור מבאר את ההיתר -

המאור הקטן מסכת שבת דף מז עמוד ב

המדוכה עם השום הרי היא כקדרה המטלטל עם התבשיל וכאילו הוא דבר שמלאכתו להיתר כל זמן שהתבשיל בה וכן מדוכה כל זמן שהשום בה

¹ לגבי הגדרת ארנק כמוקצה מחמת חסרון כיס, עיין בשיעור הקודם

² הגהות אשרי - ליקוטים מבעלי התוספות שסודרו כהגהות על סדר פסקי הרא"ש

כל עוד המדוכה ריקה, היא כלי שמלאכתו לאיסור. אך כאשר יש בה שום, היא כלי לטלטול שום, ודינה ככלי שמלאכתו להיתר. כמשל לדבר בעל המאור מזכיר את דינה של הקדירה – כל עוד היא מחזיקה אוכל, דינה ככלי שמלאכתו להיתר.

הקדירה באה ללמד ונמצאת למדה. היא מחזרת כדוגמא להבהיר את דין המדוכה, אך הפוסקים הסיקו מכך את דינה של הקדירה עצמה –

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן שח – הקדמה

מדוכה שיש בה שום דמותר, הטעם, כקדירה המטלטלת עם התבשיל, הואיל ואיסורה שמשמש לאיסור ועכשיו משתמש היתר, יע"ש, משמע קדירה שמבשלין בה, ריקנית, מחמה לצל אסור, אף על גב דלפעמים נותנין בה פירות וכדומה, הואיל ורובה לבישול הוה כלי שמלאכתו לאיסור ... וכל שכן כלים שמבשלין בהם טע וקאווי, שאין מיוחדים כי אם לבישול, ריקנים, אסור מחמה לצל ... משמע [דהוי] כלי מלאכתו לאיסור, אף על פי שאין עושין בו מלאכת איסור, כי אם שממילא איתעביד איסור

בשונה מהמדוכה, שדכה וטוחנת (פעולות שאסור לעשות בשבת), הקדירה אינה מבשלת, אלא רק מאפשרת את הבישול. אף על פי כן, הקדירה נחשבת כלי שמלאכתו לאיסור, מפני שעיקר מטרת הקדירה היא לאפשר את הבישול.

הפרי מגדים מסיק דבר נוסף לגבי הגדרת כלי שמלאכתו לאיסור – הקדירה היא כלי שמלאכתו לאיסור, למרות שהיא גם משמשת לדברים מותרים. אנו נשוב לדבריו בהמשך. מתברר שישנה מחלוקת בין הראב"ד ובעל המאור. לפי בעל המאור, הכלי שבו נעשית המלאכה האסורה הוא כלי שמלאכתו לאיסור, ואילו לפי הראב"ד הוא אינו כלי שמלאכתו לאיסור. גם מדברי התוספות (שבת דף קכ"ב ע"ב ד"ה רחת) עולה שנה הוא כלי שמלאכתו לאיסור. השולחן ערוך פסק שנה אינו מוקצה (כרבי שמעון, הסובר שאין מוקצה מחמת מיאוס בשבת), אך לא ביאר אם הוא כלי שמלאכתו לאיסור –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעט סעיף ו

נר שלא הדליקו בו באותו שבת, אפילו הוא של חרס דמאיס ואפילו הוא של נפט דמסריח, מותר לטלטלו, דמוקצה מחמת מיאוס מותר

המגן אברהם מעיר –

מגן אברהם סימן רעט ס"ק יב

דוקא לצורך גופו או מקומו

וכך גם נקט המשנה ברורה –

שער הציון סימן רעט ס"ק ט"ז

דהוא כלי שמלאכתו לאיסור

רע"א העיר על המגן אברהם –

רבי עקיבא איגר אורח חיים סימן רעט למג"א ס"ק יב

מבואר דס"ל דנר מקרי מלאכתו לאיסור, וכ"כ תוספות ... ועיין בחדושי הרשב"א דתירצו דנר לא מקרי מלאכתו לאיסור דאינו משמש מלאכת איסור אלא דנעשה בסיס עיין ... בשם הרמב"ן שכ"כ בשם הראב"ד

רע"א מעיר שהראב"ד חולק על כך. הרב גשטטנר (צאצא של החתם סופר שהיה ראש ישיבה בבני ברק עד שנת תש"ע) תמה כך שהמשנה ברורה השמיט את שיטת הראב"ד –

שו"ת להורות נתן חלק י סימן לו

יש לתמוה על המשנה ברורה שהביא מפוסקים דנר הוי מלאכתו לאיסור, ואף על גב שאינו עושה בה מעשה, עיין שם, ולא הביא שיטות הראשונים הנ"ל המובאים בהגהות רע"א הנ"ל דלא סבירא להו הכי

למעשה הש"כ פסק כבעל המאור –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תש"ע) פרק כ סעיף ה

כלי שמלאכתו לאיסור הוא החפץ המשמש לעשיית מלאכה אסורה ... או החפץ שבו נעשית המלאכה האסורה

הגרש"ז הסיק מכך לגבי ספר טלפונים –

שם סעיף ז'

מדריך טלפון הוא בכלל כלי שמלאכתו לאיסור, ואסור לטלטלו. ואם בא לחפש בו כתובת לצורך שבת – מותר (מפני שמותר להשתמש בכלי שמלאכתו לאיסור לצורך המותר) אך הגרש"ז (שהובא בהערות) התלבט בזה –

שם הערה מה

דעיקרו עומד המדריך לעיין בו למצוא מספר טלפון של אדם, והוא מלאכתו לאיסור. ועדיין צ"ע, כיוון דלא עומד לעשות בו מעשה איסור, ועיין

הגרש"ז התלבט שמא ספר טלפונים אינו כלי שמלאכתו לאיסור, שהרי לא מיועד לעשיית איסור! (לאור הטכנולוגיות החדשות, כיום הרבה פחות מקובל לעיין בספרי טלפונים בכדי להעתיק מספרי טלפון. אם ספר הטלפונים משמש לבדיקת כתובות (בשבת או זמנים אחרים) יותר מבדיקת מספרי טלפון, לכאורה לכו"ע יוגדר ככלי שמלאכתו להיתר) בילקוט יוסף (שבת ב סימן שח סעיף ג - דיני מוקצה בכלי שמלאכתו לאיסור) מנה רשימה של כלים שמלאכתם לאיסור, וכלל ברשימה זו מחבת, קדירה, וקערה המיוחדת להדלקת נר שמן ככלים שמלאכתם לאיסור.

כלי שהפעלתו כרוכה באיסור

מהו דינם של כלים שהשימוש בהם אינו לפעולת איסור, אך הפעלתם הראשונית כרוכה במעשה האסור בשבת? דוגמא נפוצה הם מכשירי החשמל. בכדי להדליק מאוורר, יש לעבור על איסור. לאחר שהופעל, המאוורר אינו מבצע פעולה האסורה בשבת (בשונה מתנור או מכונת כביסה, שכל פעולתם היא למלאכות האסורות בשבת). לכאורה אנו עוסקים בכלים שמלאכתם לאיסור, ואילו מכשירים שכאלה הם כלים שמלאכתם היתר, ורק הפעלתם אסורה. נחזור על לשון הרמב"ן –

חידושי הרמב"ן מסכת שבת דף קכב עמוד ב

נרות לאו מלאכתו לאיסור הוא, שאינו אלא בסיס לפתילה ושמון, ואין עושיין מלאכה, ולא אמרו אלא כגון קורנס ומגירה שבהן עושיין מלאכת איסור ... כ"כ הראב"ד ז"ל

ניתן לדייק מלשון זו שאם הכלי אינו מיועד לעשיית מלאכה, הוא אינו כלי שמלאכתו לאיסור, למרות שהפעלתו כרוכה באיסור. הגדרה זו משמעותית מאוד ביחס למכשירי חשמל רבים, שהפעלתם אסורה, אך לאחר שהופעלו אין בשימוש בהם איסור – שעון, מכשיר שמיעה, ועוד (ברם כמובן שגם אם יוגדרו ככלים שמלאכתם לאיסור, מותר לטלטלם לצורך גופם). הרב גשטטנר אכן תלה את דינם של מכשירי חשמל שכאלה במחלוקת ראשונים זו –

שו"ת להורות נתן חלק י סימן לו

בא לידי שאלתו מאז בענין אם מותר לטלטל בשבת וענטילאטור דמתקריא מאוורר ... ואי משום דהוי כלי שמלאכתו לאיסור דאינו מותר אלא לצורך גופו ומקומו ... הנה באמת זה תלוי באשלי רברבא אם כלי כזה הוי בגדר מלאכתו לאיסור, ד"ל דלא הוי כלי שמלאכתו לאיסור אלא היכי שאופו תשמישו הוא רק בדרך איסור, וכגון קורנס של זהבים שדרך תשמישו לעשות בו מלאכת הזהב ומלאכה זו יש בה איסור, אבל הכלי דנדון דידן אין צריך לעשות בו שום מעשה בשעה שמשתמש בו, דהא הכלי מינח ניח, ואם כן אפשר דאין זה בגדר כלי שמלאכתו לאיסור, כיון דאפשר להשתמש בו בשבת בלי שיצטרך לעשות בו מלאכת איסור, שהרי יכול להדליקו מערב שבת, ובשבת אינו צריך לעשות כלום.

ובאמת פליגו בזה ראשונים ז"ל, וכמו שהביא בהגהות הגרע"א ז"ל לשו"ע גבי נר שלא הדליקו בו שבת, דדעת התוספות דהוי על כל פנים בגדר כלי שמלאכתו לאיסור, אבל דעת הרשב"א (בשם הראב"ד) דנר לא מקרי מלאכתו לאיסור דאינו משמש מלאכת איסור, וכן הביא מתשב"ץ (ח"א סי' קל"ז) בשם הרמב"ן שכתב כן בשם הראב"ד עיין שם ... והנה בנדון שאלתינו, אף להשיטות דנר הוי כלי שמלאכתו לאיסור, וא"כ גם וענטילאטור הוי מלאכתו לאיסור, אבל עכ"פ מותר לטלטלו לצורך גופו ומקומו, הן כשרוצה להביאו אליו כדי שיקררו, והן כשרוצה לסלקו מעליו

ראינו לעיל שהרב גשטטר תמה על כך שהמשנ"ב השמיט את שיטת הראב"ד, מכיוון שהוא סבור שיש מקום לסמוך על דבריו. בפסיקה כאן הוא מציג את הפוסקים כתוספות כמחמירים, ולדעתו יש מקום לסמוך על הראב"ד.

כבר בתחילת המאה ה-18 התייחס הפנים מאירות (ת"ל-תק"ד. רב העיר וראש ישיבת אייזנשטט. סבא-רבה של הפתחי תשובה) לשאלה אם שעון מכני הוא כלי שמלאכתו לאיסור (בשלב זה בתשובה הוא מניח שמתחת הקפיץ אסורה בשבת. בהמשך הוא מפקפק אף בזה). הוא מסביר שיש הבדל בין השעונים המכניים לבין מכשירים אחרים שהיו ברשותם –

שו"ת פנים מאירות חלק ב סימן קכג

דבהני (המכשירים הקודמים), בלי שום תנועת אדם אינן יכולין לפעול פעולתן ממש ... לכן הללו אסורים לטלטל ... מה שאין כן בשאר אוהרי"ן (שעונים) שמראה אופנים כחיות, כי חיות הנה, החי נושא את עצמו, אשר קודם שבת נערך והולך מעצמו כ"ד שעות, למה יהיו הללו אסורים?

הפנים מאירות מכריע שדאי שאין איסור לטלטל שעון שנערך לפני השבת. הרב וחנר נוטה להחמיר, אך מסכים שיש על מי לסמוך להקל –

שו"ת שבט הלוי חלק ח סימן קסז שאלה ה

אם יש איסור לטלטל מאורר בשבת בזמן פעולתו ואם יש חילוק אם הוא פועל או לא אם אינו פועל בודאי מותר לצורך גופו ומקומו, ואם הוא פועל יש צדדים ג"כ להתיר וע"כ מי שמטלטלו עכ"פ ברגל אין מזניחים אותו. דברי הרב פיינשטיין על הגדרת מכשירי חשמל לעניין שבת מופיעים במספר מקומות בשו"ת אגרות משה. נראה שלקראת סוף ימיו (תשובה זו מתוארכת לכשנה לפני פטירתו) התבקש להבהיר את שיטתו בעניין.

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ה סימן כג

בענין מוקצה במכשירי חשמל - הנה כתבתי כמה פעמים בענין זה, וכן פירסמתי דעתי בעל פה למעשה בענין זה, וכבר הם דברים מפורסמים וידועים. אבל מאחר שכמה העירו שכנראה יש כעין מבוכה בשיטתי במש"כ באג"מ או"ח ח"ג סימן מ"ט, ובאו"ח ח"ד סימן צ"א סעיף ה'³, על כן ביקשתי שיעתיקו דברים אלו בזה הלשון כדי לפרסם דעתי בספרי הבא.

הנה כלי חשמל, הגם שפועלים על ידי החשמל ומחוברים להחשמל, ואפילו מנורת חשמל, למעשה אינם מוקצים בשבת, ומותר לטלטלם, אלא אם כן הם כלים שעושים בהם מלאכה. אבל אם פעולתם אינה מלאכת שבת אין להחשיבם כמלאכתו לאיסור מחמת שמקבלים כוחם על ידי דבר האסור כמו חשמל, דדבר שמלאכתו לאיסור פירושו דבר שעושים בו איסור, ולא דבר שנעשה ע"י איסור. ורק צריך להיזהר שלא להפרידם מחיבורן להחשמל. ואם אחד רוצה להחמיר לעצמו יותר (הגם שאני בעצמי אינני נוהג כן) הרשות בידו. אך אז יש לידע שלכל הפחות מותר לטלטל גם נר חשמל לצורך גופו ומקומו

הרב פיינשטיין מעיד על עצמו שהוא אישית הקל בכך!

הגרש"ז פוסק שדין המאוורר כדין השעון שפסק הפנים מאירות להקל בו –

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן ט

נראה דאף אם ננקוט שהפעלת מאוורר והפסקתו הן מהדברים שאסור לעשותן בשבת ויו"ט⁴ ... מ"מ לאחר שהוא כבר מחובר עם החשמל מערב שבת אפשר דהו"ל כשעון, דאף שאסור לעורכו בשבת, מכל מקום נקטינן כמו שפסק הפנים מאירות ... והכי נמי גם כאן, ואף על גב שהוא עומד גם להפסיקו דאסור, מכל מקום פשוט הוא דלא קרוי משום כך 'מלאכתו לאיסור', כמו שאין נר הדולק ביום טוב חשיב מוקצה מפני זה שרגילים גם לכבות ... אף על גב דחלוק הוא משעון אשר לאחר שהוא כבר ערוך הוה ליה ממש ככלי שמלאכתו להיות, מה שאין כן מאוורר זקוק כל הזמן לחשמל שהוא מחובר אליו ומפעיל אותו, מ"מ נראה דמלאכתו לאיסור היינו שהכלי עומד שיעשה בו האדם מלאכת איסור, אבל בגלל זה שהכלי עצמו פועל ועובד ע"י זרם אין זה חשיב כמלאכתו לאיסור, ומותר משום כך לטלטל מכשיר שמיעה להקל על אנשים אשר אזנם כבדה משמוע אף אם יש בתוך המכשיר בטריה ודולקת בו נורה קטנטנה ואין המכשיר חשיב משום כך כמלאכתו לאיסור

(יש לציין שגם לפי הפוסקים שמכשירים אלו הם כלים שמלאכתם לאיסור, מותר לטלטל מכשיר שמיעה לצורך גופו!)

אך הוא מבחין בין המאוורר הדלוק, שכעת לא עומד למלאכה (למרות שניתן לכבות אותו או לשנות את עוצמתו) לבין המאוורר הכבוי, העומד למלאכה –

³ בשני המקורות הללו משמע שהרב פיינשטיין נוטה להגדיר את המכשירים הללו ככלי שמלאכתו לאיסור
⁴ שימו לב שהגרש"ז כותב את הדברים בעיצומו של הדיון אם ומדוע אסור להפעיל מכשירי חשמל בשבת.

הן אמנם דבשעה שהמאוורר לא מחובר עם החשמל שפיר חשיב כמלאכתו לאיסור, כיוון שעומד לחיבור עם הזרם שאסור לעשותו בשבת ודינו כשעון שעמד מלכת דחשיב מוקצה, מכל מקום לאחר שהוא כבר מחובר אינו עומד אלא להעבירו ממקום למקום שהוא היתר

הציץ אליעזר מציע שהגדרת כלי שהפעלתו כרוכה באיסור, אך השימוש בו אינו כרוך באיסור, תלוי בחקירה שלמדנו בשיעור 37. בתשובה הבאה הוא דן באפשרות שימוש ברמקול בשבת. נושא זה לא יידון במסגרת השיעור הנוכחי (ועיין בהרחבות תשובות "במראה הבזק" בעניין).

❖ הרחבות – תשובות "במראה הבזק" – שימוש ברמקול בשבת

בשלב זה בתשובה הוא מניח שהרמקול הוא כמאוורר – הפעלתו הראשונית אסורה, אך לאחר ההדלקה, השימוש עצמו מותר –

שו"ת ציץ אליעזר חלק ד סימן כו

לפענ"ד הוא אסור בטילטולו בשבת משום כלי שמלאכתו לאיסור ... אולם אי משום הא דכלי שמלאכתו לאיסור היה מקום להתיר הנגיעה והטלטול של המדבר אל תוך הרם - קול עפ"י מה שמצינו בהשגות הראב"ד שמסביב להרי"ף ריש ביצה שסובר דזה שאסרו כלי שמלאכתו לאיסור לא באה לו משום מוקצה אלא משום דמחזי דרוצה לעשות בו מלאכתו. וכן כותב נמי המאירי שם בריש ביצה ד"ה אלא בתרנגולת, דהאיסור הוא משום דמחזי כרוצה לעשות בו מלאכה האסורה ולא משום מוקצה נגעו בה ע"ש. ואם כן, לפי זה יש מקום לבעל דין לטעון ולומר שבכגון נידונו, שהמדבר אל תוך הרם קול אינו עושה באף פעם בגשתו לדבר אל תוך המכשיר, וכן באחיזתו את המכשיר, מלאכה האסורה, וביותר שהמלאכה האסורה אינה נעשית בדרך כלל בצד המקום הזה של פי המדבר, אם כן לא מחזי כרוצה לעשות בו מלאכה האסורה ומותר

בשיעור 37 ביררנו אם גזירת כלי שמלאכתו לאיסור היא חלק מגזירת מוקצה, או איסור טלטול אחר. אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור אינו חלק מדין מוקצה, מפני מה נאסר? העלינו שם שגזירת מוקצה נגזרה מחשש טלטול מרשות לרשות (וכן עוד מספר טעמים שהובאו ברמב"ם, עיי"ש), ואילו כלי שמלאכתו לאיסור, לפי ראשונים רבים, נאסר מחשש שמא יבוא לעבור על האיסור.

הציץ אליעזר תולה את המחלוקת שאנו עסוקים בה בחקירה זו.

אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור נאסר בכדי למנוע את החשש שיעבור על האיסור, הרי שחשש זה אינו תקף לכלי שרק הפעלתו הראשונית כרוכה באיסור, אך לאחר שהודלק אין כל איסור בשימוש בו. רק כלים שהשימוש בהם הוא לאיסור יכולים להיות כלולים בגזירה זו.

אם כלי שמלאכתו לאיסור נאסר כחלק מגזירת מוקצה, בהחלט יתכן שהגדרת כלי שמלאכתו לאיסור תכלול מכשירים שהפעלתם הראשונית אסורה, גם אם השימוש בהם למעשה אינו באיסור.

שימו לב שהערה זו של הציץ אליעזר עלתה כאן, ולא בסוגי הכלים הקודמים שתלינו במחלוקת הראב"ד ובעלי התוספות (בעיקר). בהחלט ניתן לומר שטלטול כלי שיעודו להחזיק דברים האוסרים בטלטול יכול להביא את נושאם לטלטל את החפצים האוסרים בטלטול. כך גם בהחלט סביר לחשוש שטלטול כלי המיועד לאפשר ולסייע לעבור על מעשה האסור בשבת עלול להוביל אדם לעבור על האיסור.

בכדי לחדד את הדברים, עלינו לשים לב שהתליה שהוצגה כאן היא חד-כיוונית. אם גזירת טלטול כלי שמלאכתו לאיסור נגזרה בכדי למנוע מעבר על איסורים, אין כל טעם לגזור זאת על כלי שכבר מופעל והשימוש בו אינו אסור. אם גזירת טלטול כלי שמלאכתו לאיסור היא חלק מגזירת מוקצה, אזי ניתן להגדיר את גזירת כלי שמלאכתו לאיסור באופן שיכיל כלים שכאלה, אך אין מזאת ראייה שזו אכן ההגדרה.

כלומר – הרב גשטטנר תלה את שאלת איסור טלטול מכשירים שכאלה במחלוקת בין הראב"ד והתוספות. הציץ אליעזר היה אומר שבכדי שתוספות יסברו שהכלים הללו הם כלים שמלאכתם לאיסור, בהכרח עליהם להניח שגזירת טלטול כלי שמלאכתו לאיסור היא חלק מגזירת מוקצה, שהרי אין טעם לגזור עליהם מהחשש שמא טלטולם יוביל לעשיית איסור. לעומת זאת, הראב"ד סובר שכלים שרק הפעלתם הראשונית כרוכה באיסור אינם כלי שמלאכתו לאיסור. שיטה זו פתוחה לשני הפירושים. יתכן ולשיטתו גזירת טלטול כלים שמלאכתם לאיסור נגזרה מחשש שיעבור על איסור, ולכן סובר שהכלים הללו אינם מתאימים להגדרה זו. אך אין מניעה לבאר שהראב"ד מסכים גם הוא לכך שגזירת טלטול כלים שמלאכתם לאיסור נגזרה כחלק מאיסור טלטול מוקצה, ובכל זאת סובר שהגדרת כלי שמלאכתו לאיסור אינה כוללת את ההגדרות הללו.

ההערה העיונית האחרונה סוכמה בטבלה זו –

שיטת הראשונים	מדוע נגזרה הגזירה האוסרת את טלטול הכלים שמלאכתם לאיסור? והאם זה מסתדר עם דברי הראשונים?	כחלק מגזירת מוקצה	כגזירה עצמאית, שמא יעבור על איסור שבת
	האם כלי שרק הפעלתו כרוכה באיסור הוא כלי שמלאכתו לאיסור?		
ראב"ד	לא	הגדרת "כלי שמלאכתו לאיסור" אינה כוללת את הכלים הללו	אין טעם לאסור את טלטול הכלים הללו, מכיוון שאין חשש שטלטולם יוביל למעשה אסור
תוספות	כן	הגדרת "כלי שמלאכתו לאיסור" כוללת את הכלים הללו	ציץ אליעזר - לא יתכן לבאר את הגזירה כך ולהסיק שהכלים הללו כלולים באיסור

למסקנה הציץ אליעזר מסיק שישנם טעמים לאסור את טלטול המיקרופון המופעל. בשש"כ פוסק להתייחס למכשירים שכאלה ככלים שמלאכתם לאיסור –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק יג סעיף לה

מאוורר חשמלי המופעל מבעוד יום ... או באמצעות שעון שבת ... מותר לשנות את כיוונו של המאוורר, וכן לטלטלו לצורך גופו של האדם או מקומו של המאוורר

בשיעור הבא, בעזרת ה', נעמיק יותר בגדרי הטלטול לצורך גופו ומקומו. לסיכום:

הראב"ד (דבריו הובאו בחידושי הרמב"ן והרשב"א על מסכת שבת דף קכ"ב ע"ב) פוסק שנה אינו כלי שמלאכתו לאיסור, מפני שהוא בסיס לנר ולשלהבת בלבד, ואינו עושה את המלאכה עצמה. מדבריו ניתן ללמוד על מספר סוגי מוקצה –

א. חפץ המיועד להחזיק דברים שאסור לטלטלם בשבת –

הראב"ד פוסק שהנר רק מחזיק דברים שאסור לטלטלם בשבת, אך אין איסור לטלטל אותו עצמו. מכך ניתן להסיק אודות כלים נוספים המיועדים להחזקת חפצים אסורים (בזמן שהאיסור אינו שם, כמובן). לדוגמא – ארנק ריק.

בעלי התוספות (הובאו, לדוגמא, בהגהות אשרי מסכת שבת פרק ג' סימן כ, הגהה רביעית) נקטו שמיטה המיועדת להחזקת מעות, שאין עליה מעות, היא כלי שמלאכתו לאיסור. כדבריהם פסקו הרמ"א (בהגהותיו על השו"ע סימן ש"י סעיף ז). וכן פסק בשש"כ (מהדורה תשל"ט פרק כ סעיף טז).

ב. כלי המאפשר ומסייע למלאכת האיסור –

הראב"ד אומר שהנר לא עושה את מעשה האיסור, אלא רק מהווה בסיס לפתילה ולשמן. הוא מאפשר לשמן לדלוק ולפתילה לבעור, אך זה לא הופך אותו לכלי שמלאכתו לאיסור. לכאורה הוא הדין לקדירות ומחבתות וכדו'.

לעומת זאת, מדברי בעל המאור עולה שקדירות הן כלים שמלאכתן לאיסור (אמנם בזמן שהם מכילים אוכל, הקדירה בטלה למאכל שבו, ונעשה כלי שמלאכתו להיתר). כך גם עולה מדברי תוספות (שבת דף קכ"ב ע"ב ד"ה רחת). הפרי מגדים למד מכאן שלפי בעל המאור ובעלי התוספות כל כלי שנעשה על ידו איסור הוא כלי שמלאכתו לאיסור.

למעשה בעניין נר פסק השו"ע (סימן רע"ט סעיף ו) שאינו אסור מחמת היותו מוקצה מחמת מיאוס (מכיוון שאיננו פוסקים שמוקצה מחמת מיאוס אסור בשבת), אך אינו מבואר בדבריו אם הוא כלי שמלאכתו לאיסור. המג"א (שם ס"ק יב) מעיר שהיתר הטלטול המבואר בלשון השו"ע הוא לצורך גופו או מקומו בלבד, והמשנ"ב מבאר ופוסק (שעה"צ שם ס"ק ט"ז) שנה הוא כלי שמלאכתו לאיסור. רע"א (בהערה על המג"א) מעיר שדברי

המג"א תלויים במחלוקת הראשונים. הרב גשטטנר (שו"ת להורות נתן חלק י סימן לו) תמה על כך שהמשנה ברורה השמיט את שיטת הראב"ד. השש"כ (מהדורה תשל"ט פרק כ סעיף ה) פוסק כבעל המאור ובעלי התוספות. הגרש"ז (דבריו מובאים שם בהערה מג, על סעיף יז) מסיק שהוא הדין לספר טלפונים, שנועד לסייע ולאפשר איסור, הוא כלי שמלאכתו לאיסור.

וכן בילקוט יוסף (שבת ב סימן שח סעיף ג - דיני מוקצה בכלי שמלאכתו לאיסור) מנה מחבת, קדירה, וקערה המיוחדת להדלקת שמן, ככלים שמלאכתם לאיסור.

ג. כלי שהפעלתו כרוכה באיסור, אך אינו מבצע פעולה האסורה בשבת –

הראב"ד אומר שר אינו כלי שמלאכתו לאיסור. אמנם מלאכה נעשית עליו, אך הוא לא פועל את המלאכה (בשונה מקרדום ומסור, לדוגמא, שהם עצמם מבצעים את המלאכה).

הרב גשטטנר (שו"ת להורות נתן חלק י סימן לו) לומד מכך שדינם של מכשירים חשמליים, שהפעלתם כרוכה במעשה האיסור בשבת אך הם עצמם לא מיועדים למלאכה (מאוורר, לדוגמא), תלויה במחלוקת הראשונים. לפי הראב"ד, כלי שאינו מבצע את המלאכה אינו כלי שמלאכתו לאיסור. לפי התוספות, כשם שר הוא כלי שמלאכתו לאיסור, הוא הדין למכשירי חשמל. נטייתו היא לסמוך על המקלים.

הפנים מאירות פוסק כדבר פשוט ששעונים מכניים (בהנחה שאסור למתוח אותם בשבת, הנחה שאיננה פשוטה לו) מותרים בטלטול, מפני שעתה אינם עומדים לאיסור.

מתוך הגדרה זו פסק הגרש"ז שמכשיר חשמלי שהופעל אינו כלי שמלאכתו לאיסור, אך אם הוא לא הופעל, הוא כלי שמלאכתו לאיסור.

הרב וחנר (שבט הלוי חלק ח' סימן קס"ז שאלה ה) נוטה להחמיר, אך מסכים שיש על מי לסמוך להקל. הרב פיינשטיין חיווה דעתו בעניין מספר פעמים (אגרות משה אורח חיים חלק ג' סימן מ"ט וחלק ד' סימן צא). לקראת סוף ימיו הוא ביקש שיפרסמו בשמו הבהרה אודות כל התשובות, בה נאמר שכלים אלו אינם כלים שמלאכתם לאיסור, ואף הוא עצמו נהג כך בהם.

הציץ אליעזר (חלק ד' סימן כו) תולה את היותם כלים שמלאכתם לאיסור בחקירה אחרת –

בשיעור 37 למדנו את החקירה אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור הוא חלק מגזירת מוקצה, או שהוא איסור העומד בפני עצמו, שנועד להרחיק את האדם מן האיסור. הציץ אליעזר מבאר שאם הגזירה נגזרה בכדי להרחיק את האדם מן העבירה, ודאי שהכלים הללו אינם כלולים בגזירה זו. לאחר שהמכשיר הופעל, אין טעם לגזור שלא לטלטלו, שהרי אין איסור לעשות בו כעת. אך אם הגזירה היא חלק מאיסור מוקצה הכללי, אזי ניתן לדון אם הכלים הללו הם כלים שמלאכתם לאיסור (אין זה מכריח את היותם כלים שמלאכתם לאיסור, אך זה מאפשר את הסברא לומר כך. עיין לעיל בהרחבה בנקודה זו).

בשש"כ (מהדורה תשל"ט פרק יג סעיף לה, בהקשר של מאוורר) פוסק להתייחס למכשירים מעין אלו ככלים שמלאכתם לאיסור.

כלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר

עד כה התייחסנו בעיקר לכלים ששימושם המרכזי ידוע. אמנם ניתן להשתמש בפטיש לפצח אגחים, אך ייעודו של הפטיש ודאי למלאכות אסורות.

מה דינם של כלים שיש להם שימושים משמעותיים יותר להיתר? האם השימוש לאיסור מגדיר כל כלי ככלי שמלאכתו לאיסור?

למדנו לעיל את דברי הפרי מגדים, שהסיק מדברי הראשונים שקדירה היא כלי שמלאכתה לאיסור. הפרי מגדים מסיק מכך –

פרי מגדים אורח חיים משבצות זהב סימן שח הקדמה

וכלי שמלאכתו לאיסור על פי הרוב, ומיעוטא משתמשין בו היתר, אם ניזול בתר הרוב ... בחדושי הרשב"א שבת קכ"ג [ע"א ד"ה הא דתנן] מדוכה שיש בה שום דמות, הטעם, כקדירה המטלטלת עם התבשיל, הואיל ואיסורה משתמש לאיסור ועכשיו משתמש היתר, יע"ש, משמע קדירה שמבשלין בה, ריקנית, מחמה לצל אסור, אף על גב דלפעמים נותנין בה פירות וכדומה, הואיל ורובה לבישול הוה כלי שמלאכתו לאיסור

השימוש בקדירות לאחסון הוא שימוש נפוץ. אף על פי כן, הן מוגדרת ככלי שמלאכתו לאיסור. לאור זאת הפרי מגדים מסיק שאם רוב שימוש הכלי הוא לאיסור, הרי שהוא נחשב כלי שמלאכתו לאיסור.

הערה לגבי קדירות – דברי הפרי מגדים מתבססים על מציאות בה יכולות לשמירת אוכל לטווח ארוך היו מועטות. עם יכולות הקירור החדשות, השימוש בקדירות לאחסון עלה משמעותית. יתכן שלאור הרגלי השימוש החדשים, כל הפוסקים היו מסכימים שקדירה היא כלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר, ומותר לטלטלה. מאידך, מחבתות וכדו', המיועדות לטיגון ובישול בלבד, ודאי שדינן ככלי שמלאכתו לאיסור בלבד –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק כ סעיף טו

קדירה שמלאכתה לבישול, ואין רגילים להשתמש בה גם לשמור בה אוכלין דינה ככלי שמלאכתו לאיסור

הערה לו

לא נאמר דין זה שכתוב בפנים אלא לגבי מחבת וכדו', אשר משתמשים בה רק לצורך בישול ... נראה שקדירה ששומרים בה אוכל גם שלא בזמן הבישול, דינה ככלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר, ומותר לטלטלה גם מחמה לצל ...

בשיעור הקודם עסקנו בדינים של כלים שמלאכתם לאיסור שאין להם אף שימוש להיתר כלל. למדנו שם שחלקו ראשונים אם כלים שכאלה יצאו מכלל דין כלי שמלאכתו לאיסור, ודינם כמוקצה לכל דבר, עיי"ש. האבני נזר עושה את החשבון הבא –

כלי שאין לו שימוש מותר כלל – הוא מוקצה (לפי השיטות שלמדנו בשיעור הקודם).

מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו. כלומר – לצורך שימוש המותרים.

אם כך, מסיק האבני נזר, כלי בהכרח נחשב מלאכתו לאיסור, גם אם יש לו שימוש נרחב להיתר! הגדרתו ככלי שמלאכתו לאיסור תלויה בכך שיצירתו נועדה בעיקר לאיסור.

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן נה אות ב

דע לך כי כלי שמלאכתו לאיסור, אין הפירוש שאינו ראוי למלאכת היתר, שהרי מותר לטלטלו לצורך גופו. הנה שיש לו צורך גופו בהיתר ו... אם אינו ראוי כלל רק למלאכת איסור. זה מוקצה גמור דמודה בו ר' שמעון ואין לך מוקצה גמור כזה ואם ראוי גמור למלאכת היתר, רק שעיקר עשייתו למלאכת איסור אסור לטלטלו מחמה לצל כיון שעיקר עשייתו למלאכת איסור

בביאור הלכה העלה סברא להקל עוד יותר מהפרי מגדים –

ביאור הלכה סימן שח ד"ה *קרדום

ולעני"ד היה נראה דזה דוקא אם עיקרה הוא רק למלאכת איסור ורק לפעמים משתמש בה להיתר ולענין זה יש ראייה מקדירה דמשמע מרשב"א דהיא כלי שמלאכתו לאיסור דעיקרה נעשה לתבשיל. אבל אם דרך הכלי להשתמש בה לשניהם, ורק שלאיסור משתמשין בה יותר, מנלן דמוקצה דעתיה מניה, דהלא עשויה למלאכת היתר ג"כ! וצ"ע

אם לכלי יש שימוש רגיל וקבוע להיתר, האדם איננו מקצה דעתו מטלטול הכלי. לאור זאת, כל כלי שמשתמשים בו בקביעות גם להיתר יוגדר ככלי שמלאכתו להיתר, גם אם משתמש בו יותר לאיסור מאשר להיתר!

שימו לב שסברא זו תלויה בחקירה שלמדנו בשיעור 37, וחזרנו עליה בדברי הציץ אליעזר לעיל. הביאור הלכה מניח שהגזירה האוסרת טלטול כלים שמלאכתם לאיסור היא חלק מגזירת איסור מוקצה, ולכן היא תלויה באותם גדרים, של הקצאת דעת מהכלי. לפי השיטה שגזירה זו היא גזירה עצמאית (מפני החשש שמא יעבור על איסור, או כל טעם אחר), זה שהאדם לא הקצה דעתו מהכלי אינו משפיע על הגזירה. אם הגזירה נגזרה מחשש שמא יעבור על איסור, לכאורה חשש זה קיים אודות כל כלי ששימושו המרכזי הוא לאיסור! לכאורה הבנה זו תואמת את דברי הפרי מגדים. ברם הגר"ש אויערבך דחה את התלייה הזאת –

ארחות שבת פרק יט הערה כו

ומו"ר הגר"ש אויערבך כתב בזה דגם להגר"א מסתבר דכל שעומד גם לשימוש היתר אין זה בגזירת כלים דאיסור, ותדע, שמסתמא אין צריך כאן היתר מיוחד לצורך גופו, שהרי משתמש גם בהיתר, וממילא אינו בכלל הגזירה

למעשה המשנ"ב עצמו פסק כפרי מגדים –

משנה ברורה סימן שח ס"ק י

כלי שמלאכתו לאיסור - כלומר שמיוחדת לדבר שאסור לעשות בשבת, ואפילו אם רק רוב מלאכתו לאיסור הוא ג"כ בכלל זה

המשנ"ב מגדיר שכלי יוגדר ככלי שמלאכתו לאיסור רק אם רוב מלאכתו לאיסור. מדבריו עולה שאם משתמשים בכלי לאיסור ולהיתר בשווה, דינו ככלי שמלאכתו להיתר. וטעמו בצדו – אם שימוש בכלי לאיסור ולהיתר בשווה, הוא איננו מקצה דעתו מהכלי כלל. לאור זאת, הציר נראה כך –

כלי שמלאכתו אינה לאיסור כלל – הוא כלי שמלאכתו להיתר. אם הכלי משמש לאיסור, אך השימוש לאיסור אינו רב מהשימוש להיתר – דינו ככלי שמלאכתו להיתר. אם רוב שימוש לאיסור, גם אם מיעוטו להיתר – דינו ככלי שמלאכתו לאיסור. אם שימוש המרכזי הוא לאיסור, אך יש לו שימוש מוגדר להיתר – לפי סברת הביאור הלכה היה מקום להקל, אך למעשה במשנה ברורה החמיר כדברי הפרי מגדים. אם כל שימוש לאיסור – הוא כלי שמלאכתו לאיסור. אך אם אין לו שימוש מותר כלל – חזרנו למחלוקת הראשונים שלמדנו בשיעור הקודם.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק כ סעיף ו

כלי העומד לשימוש האסור וגם לשימוש המותר- אם רוב שימוש הוא מלאכת איסור, ורק לפעמים משתמשים בו גם שימוש של היתר – דינו ככלי שמלאכתו לאיסור. ואם רוב השימוש הוא להיתר, או אז, גם אם משתמשים בו לפעמים לאיסור, או אפילו עומד הכלי לשימוש לאיסור ולהיתר במידה שווה, דינו ככלי שמלאכתו להיתר

ילקוט יוסף שבת ב לשולחן ערוך סימן שח (סעיף ג) סעיף ב

צריך שיהיה רוב מלאכת הכלי לאיסור, אבל כלי שפעמים משתמשים בו להיתר ופעמים משתמשים בו לאיסור, מחצה על מחצה, לא הוי כלי שמלאכתו לאיסור

סיכום

איזהו כלי שמלאכתו לאיסור

במשנה (מסכת שבת פרק יז משנה ב) מפורטת רשימה של כלים שמלאכתם לאיסור, שמותר לטלטלם לצורך גופם ומקומם. הצד השווה שבכלים המפורטים שם הוא שהם מיועדים לביצוע מלאכה האסורה מדאורייתא בשבת. ברם, הראשונים (תוספות מסכת שבת לה ע"ב, הג"א שבת פרק ב סימן כד) כתבו ששופר הוא כלי שמלאכתו לאיסור, וכ"פ הרמ"א (בהגהותיו על השו"ע סימן שח סעיף ד). הפוסקים (פרי מגדים אשל אברהם סימן שח ס"ק ה, וכן הוא בשש"כ מהדורה תשל"ט פרק כ סעיף ה) למדו מכאן שגם כלי שמלאכתו לאיסור דרבנן דינו ככלי שמלאכתו לאיסור.

שיטת הראב"ד

הראב"ד (דבריו הובאו בחידושי הרמב"ן והרשב"א על מסכת שבת דף קכ"ב ע"ב) פוסק שרוב כללי שמלאכתו לאיסור, מפני שהוא בסיס לנר ולשלהבת בלבד, ואינו עושה את המלאכה עצמה. מדבריו ניתן ללמוד על מספר סוגי מוקצה –

1. חפץ המיועד להחזיק דברים שאסור לטלטלם בשבת –

הראב"ד פוסק שהנר רק מחזיק דברים שאסור לטלטלם בשבת, אך אין איסור לטלטל אותו עצמו. מכך ניתן להסיק אודות כלים נוספים המיועדים להחזיק חפצים אסורים (בזמן שהאיסור אינו שם, כמובן). לדוגמא – ארנק ריק. בעלי התוספות (הובאו, לדוגמא, בהגהות אשרי מסכת שבת פרק ג' סימן כ, הגהה רביעית) נקטו שמיטה המיועדת להחזיק מעות, שאין עליה מעות, היא כלי שמלאכתו לאיסור. כדבריהם פסקו הרמ"א (בהגהותיו על השו"ע סימן ש"י סעיף ז). וכן פסק בשש"כ (מהדורה תשל"ט פרק כ סעיף טז).

2. כלי המאפשר ומסייע למלאכת האיסור –

הראב"ד אומר שהנר לא עושה את מעשה האיסור, אלא רק מהווה בסיס לפתילה ולשמן. הוא מאפשר לשמן לדלוך ולפתילה לבעור, אך זה לא הופך אותו לכלי שמלאכתו לאיסור. לכאורה הוא הדין לקדירות ומחבתות וכדו'. לעומת זאת, מדברי בעל המאור עולה שקדירות הן כלים שמלאכתן לאיסור (אמנם בזמן שהם מכילים אוכל, הקדירה בטלה למאכל שבו, ונעשה כלי שמלאכתו להיתר). כך גם עולה מדברי תוספות (שבת דף קכ"ב ע"ב ד"ה רחח). הפרי מגדים למד מכאן שלפי בעל המאור ובעלי התוספות כל כלי שנעשה על ידו איסור הוא כלי שמלאכתו לאיסור.

למעשה בעניין נר פסק השו"ע (סימן רע"ט סעיף ו) שאינו אסור מחמת היותו מוקצה מחמת מיאוס (מכיוון שאיננו פוסקים שמוקצה מחמת מיאוס אסור בשבת), אך אינו מבואר בדבריו אם הוא כלי שמלאכתו לאיסור. המג"א (שם ס"ק יב) מעיר שהיתר הטלטול המבואר בלשון השו"ע הוא לצורך גופו או מקומו בלבד, והמשנ"ב מבאר ופוסק (שעה"צ שם ס"ק ט"ז) שר"ב הוא כלי שמלאכתו לאיסור. רע"א (בהערה על המג"א) מעיר שדברי המג"א תלויים במחלוקת הראשונים. הרב גשטטנר (שו"ת להורות נתן חלק י סימן לו) תמה על כך שהמשנה ברורה השמיט את שיטת הראב"ד. השש"כ (מהדורה תשל"ט פרק כ סעיף ה) פוסק כבעל המאור ובעלי התוספות. הגרש"ז (דבריו מובאים שם בהערה מג, על סעיף יז) מסיק שהוא הדין לספר טלפונים, שנועד לסייע ולאפשר איסור, הוא כלי שמלאכתו לאיסור. וכן בילקוט יוסף (שבת ב סימן שח סעיף ג - דיני מוקצה בכלי שמלאכתו לאיסור) מנה מחבת, קדירה, וקערה המיוחדת להדלקת שמן, ככלים שמלאכתם לאיסור.

3. כלי שהפעלתו כרוכה באיסור, אך אינו מבצע פעולה האסורה בשבת –

הראב"ד אומר שר"ב אינו כלי שמלאכתו לאיסור. אמנם מלאכה נעשית עליו, אך הוא לא פועל את המלאכה (בשונה מקרדום ומסור, לדוגמא, שהם עצמם מבצעים את המלאכה).

הרב גשטטנר (שו"ת להורות נתן חלק י סימן לו) לומד מכך שדינם של מכשירים חשמליים, שהפעלתם כרוכה במעשה האיסור בשבת אך הם עצמם לא מיועדים למלאכה (מאוורר, לדוגמא), תלויה במחלוקת הראשונים. לפי הראב"ד, כלי שאינו מבצע את המלאכה אינו כלי שמלאכתו לאיסור. לפי התוספות, כשם שר"ב הוא כלי שמלאכתו לאיסור, הוא הדין למכשירי חשמל. נטייתו היא לסמוך על המקלים.

הפנים מאירות פוסק כדבר פשוט ששעונים מכניים (בהנחה שאסור למתוח אותם בשבת, הנחה שאיננה פשוטה לו) מותרים בטלטול, מפני שעתה אינם עומדים לאיסור.

מתוך הגדרה זו פסק הגרש"ז שמכשיר חשמלי שהופעל אינו כלי שמלאכתו לאיסור, אך אם הוא לא הופעל, הוא כלי שמלאכתו לאיסור.

הרב ווינר (שבט הלוי חלק ח' סימן קס"ז שאלה ה) נוטה להחמיר, אך מסכים שיש על מי לסמוך להקל.

הרב פיינשטיין חיווה דעתו בעניין מספר פעמים (אגרות משה אורח חיים חלק ג' סימן מ"ט וחלק ד' סימן צא). לקראת סוף ימיו הוא ביקש שיפרסמו בשמו הבהרה אודות כל התשובות, בה נאמר שכלים אלו אינם כלים שמלאכתם לאיסור, ואף הוא עצמו נהג כך בהם.

הציץ אליעזר (חלק ד' סימן כו) תולה את היותם כלים שמלאכתם לאיסור בחקירה אחרת –

בשיעור 37 למדנו את החקירה אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור הוא חלק מגזירת מוקצה, או שהוא איסור העומד בפני עצמו, שנועד להרחיק את האדם מן האיסור. הציץ אליעזר מבאר שאם הגזירה נגזרה בכדי להרחיק את האדם מן העבירה, ודאי שהכלים הללו אינם כלולים בגזירה זו. לאחר שהמכשיר הופעל, אין טעם לגזור שלא לטלטלו, שהרי אין איסור לעשות בו כעת. אך אם הגזירה היא חלק מאיסור מוקצה הכללי, אזי ניתן לדון אם הכלים הללו הם כלים שמלאכתם לאיסור (אין זה מכריח את היותם כלים שמלאכתם לאיסור, אך זה מאפשר את הסברה לומר כך. עיין לעיל בהרחבה בנקודה זו).

בשש"כ (מהדורה תשל"ט פרק יג סעיף לה, בהקשר של מאוורר) פוסק להתייחס למכשירים מעין אלו ככלים שמלאכתם לאיסור.

כלי שמלאכתו לאיסור ולהיתר

הפרי מגדים שהובא לעיל הראה שבעל המאור וראשונים נוספים פוסקים שקדירה הינה כלי שמלאכתו לאיסור. הפרי מגדים מוכיח מכאן שכלי שרוב שימושו לאיסור הוא כלי שמלאכתו לאיסור.

האבני נזר (אורח חיים סימן נה אות ב) עושה את החשבון הבא – לפי ראשונים רבים, כלי שאין לו שימוש מותר כלל – הוא מוקצה (כעין מוקצה מחמת חסרון כיס, ולא ככלי שמלאכתו לאיסור). מצד שני, מותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו. אם כך, בהכרח גם כלים הראויים לגמרי למלאכת היתר מוגדרים ככלים שמלאכתם לאיסור.

הביאור הלכה העלה סברא להקל יותר. אם לכלי יש שימוש מותר, גם אם אינו מרכזי, הרי שהאדם לא מקצה דעתו מהכלי. אם כך, כל עוד השימוש המותר רגיל, הכלי לא יוקצה מדעתו ולא יהיה כלי שמלאכתו לאיסור.

יש לציין שסברא זו אפשרית רק אם נניח שכלי שמלאכתו לאיסור הוא חלק מגזירת מוקצה הכללית. אם איסור טלטול כלי שמלאכתו לאיסור נועד להרחיק את האדם מן העבירה והשימוש האסור, אזי הגדרת הפרי מגדים סבירה. אם השימוש הנפוץ או מרכזי יותר בכלי הוא לאיסור, סביר לגזור על טלטולו, למרות שהאדם לא מקצה דעתו מהכלי.

למעשה במשנ"ב (סימן שח ס"ק י וכן בס"ק כ) פוסק כפרי מגדים, וכך גם עולה מפסיקת השש"כ (מהדורה תשלט פרק כ סעיף ו) והילקוט יוסף (שבת ב, לשולחן ערוך סימן שח סעיף ג, סעיף ב). אם כך ניתן לסכם את הצייר – כלי שמלאכתו אינה לאיסור כלל – הוא כלי שמלאכתו להיתר.

אם בכלי משמש לאיסור, אך השימוש לאיסור אינו רב מהשימוש להיתר – דינו ככלי שמלאכתו להיתר.

אם רוב שימושו לאיסור, גם אם מיעוטו להיתר – דינו ככלי שמלאכתו לאיסור.

אם שימושו המרכזי הוא לאיסור, אך יש לו שימוש מוגדר להיתר – לפי סברת הביאור הלכה היה מקום להקל, אך למעשה במשנה ברורה החמיר כדברי הפרי מגדים.

אם כל שימושו לאיסור – הוא כלי שמלאכתו לאיסור. אך אם אין לו שימוש מותר כלל – חזרנו למחלוקת הראשונים שלמדנו בשיעור הקודם.

בשיעור זה למדנו אילו כלים מוגדרים ככלי שמלאכתו לאיסור. בשיעור הבא נגדיר את היתר טלטולם לצורך גופם או מקומם.